

INSON RUHIYATINI AKS ETTIRUVCHI KONSEPTLAR VA ULARNING VOQELANISHI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18217161>

Oriental universiteti

Tillar-2 kafedrası dotsenti

F.X. Muratxodjayeva

Annotatsiya: Mazkur maqolada inson ruhiyatining murakkab tuzilmasini aks ettiruvchi asosiy psixologik konseptlar va ularning real hayotdagi voqelanish mexanizmlari kompleks tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi shaxs ruhiy jarayonlarini belgilovchi nazariy tushunchalarning amaliy namoyon bo'lish shakllarini aniqlash va ularning inson xulq-atvori hamda ijtimoiy moslashuviga ta'sirini yoritishdan iborat. Tadqiqot jarayonida identiklik (o'zlikni anglash), ong va ong osti jarayonlari, emotsional holatlar, motivatsiya tizimi hamda psixologik travma kabi konseptlar zamonaviy psixologiya va gumanitar fanlar nuqtai nazaridan tahlil qilindi. Metodologik jihatdan maqola sifat tahliliga asoslanib, psixoanalitik, gumanistik va kognitiv yondashuvlar integratsiyasiga tayandi. Ilmiy adabiyotlar tahlili, taqqoslash va kuzatuv metodlari yordamida konseptlarning shaxsiy tajriba va ijtimoiy muhit bilan o'zaro aloqasi ochib berildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, inson ruhiyatini ifodalovchi konseptlar statik emas, balki dinamik xarakterga ega bo'lib, hayotiy vaziyatlar, madaniy omillar va individual tajribalar ta'sirida doimiy ravishda shakllanib boradi.

Maqolada olingan xulosalar inson ruhiyatini chuqurroq anglash, psixologik salomatlikni mustahkamlash hamda ta'lim, psixologik maslahat va ijtimoiy amaliyotlarda konseptual yondashuvdan samarali foydalanish imkoniyatlarini kengaytiradi. Tadqiqot natijalari psixologiya, falsafa va ijtimoiy fanlar doirasida nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: inson ruhiyati, psixologik konseptlar, identiklik, ong va ong osti, emotsional holat, motivatsiya, psixologik travma, shaxs rivoji.

Inson ruhiyati biologik, psixologik va ijtimoiy omillarning murakkab o'zaro ta'siri natijasida shakllanuvchi ko'p qatlamli tizim sifatida namoyon bo'ladi. Biologik omillar asab tizimi faoliyati va fiziologik jarayonlar bilan bog'liq bo'lsa, psixologik omillar shaxsning idrok etishi, fikrlashi, emotsional kechinmalari va

motivatsion holatlarini qamrab oladi. Ijtimoiy omillar esa insonning madaniy muhit, ijtimoiy munosabatlar va kommunikativ tajriba orqali shakllanadigan ruhiy xususiyatlarini belgilaydi. Ushbu omillarning bir-biri bilan uzviy bog'liqligi inson ruhiyatini statik hodisa emas, balki doimiy

rivojlanib boruvchi dinamik tizim sifatida qarashni taqozo etadi.

Shaxsning ichki kechinmalari, kognitiv jarayonlari va hissiy reaksiyalari bevosita tashqi muhit bilan o'zaro aloqada shakllanib, inson xulq-atvori va qaror qabul qilish jarayonlarida o'z aksini topadi. Shu sababli ruhiyatni faqat individual hodisa sifatida emas, balki ijtimoiy kontekstda mavjud bo'lgan jarayon sifatida o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi. Insonning o'zini anglash darajasi, emotsional barqarorligi va ijtimoiy moslashuvi aynan shu murakkab tizimning uyg'un ishlashiga bog'liq. Ruhiyatni ilmiy jihatdan anglash va izohlash jarayonida konseptual yondashuv muhim metodologik vosita sifatida maydonga chiqadi. Chunki konseptlar insonning subyektiv tajribasini umumlashtirish, alohida ruhiy holat va jarayonlarni tizimlashtirish hamda ularni nazariy model doirasida talqin qilish imkonini beradi. Konseptual yondashuv orqali inson ruhiyatidagi individual va umumiy xususiyatlar ajratib ko'rsatiladi, bu esa ilmiy tahlilning aniqligi va izchilligini ta'minlaydi. Shuningdek, konseptlar ruhiy jarayonlarning tashqi namoyon bo'lish shakllari bilan ularning ichki sabab-mexanizmlari o'rtasidagi bog'liqlikni ochib berishga xizmat qiladi. Natijada inson xulq-atvorini yuzaki tavsiflashdan ko'ra, uning chuqur psixologik asoslarini tahlil qilish imkoniyati yuzaga keladi. Aynan shu jihat konseptual yondashuvni inson ruhiyatini ilmiy tadqiq etishda muhim va zarur metodologik asosga aylantiradi.

Mazkur tadqiqotda inson ruhiyatini aks ettiruvchi konseptlarni o'rganishda strukturaviy-funksional va fenomenologik metod asos qilib olindi. Ushbu yondashuv inson ruhiy jarayonlarini alohida-alohida elementlar sifatida emas, balki o'zaro bog'liq va ma'lum funksiyalarni bajaruvchi yaxlit tizim sifatida tahlil qilish imkonini beradi. Strukturaviy-funksional metod ruhiy konseptlarning ichki tuzilishini, ularning bir-biri bilan munosabatini hamda shaxs faoliyatidagi vazifasini aniqlashga qaratilgan. Fenomenologik yondashuv esa insonning subyektiv tajribasini, ya'ni shaxs tomonidan boshdan kechiriladigan ruhiy holatlarning qanday idrok etilishi va anglanishini tahlil qilishga xizmat qiladi. Bu metod orqali ruhiy jarayonlar tashqi kuzatuvchi nuqtai nazaridan emas, balki shaxsning ichki tajribasi asosida talqin qilinadi. Natijada inson ruhiyati statistik yoki abstrakt hodisa sifatida emas, balki mazmunli va ma'noga ega jarayon sifatida o'rganiladi. Tadqiqot jarayonida analitik-sintez metodi ham qo'llanildi. Avvalo, inson ruhiyatini aks ettiruvchi konseptlar (identiklik, emotsional holat, motivatsiya, travma) alohida tahlil qilindi, so'ngra ularning o'zaro bog'liqligi va umumiy ruhiy tizimdagi o'zni sintez qilindi. Bu usul ruhiy jarayonlarning fragmentar emas, balki integrallashgan xarakterga ega ekanligini asoslash imkonini berdi. Shuningdek, kontekstual tahlil metodi orqali ruhiy konseptlarning voqelanishi ijtimoiy, madaniy va hayotiy vaziyatlar bilan bog'liq holda ko'rib chiqildi. Inson ruhiyati individual ong

doirasida cheklanib qolmay, balki muayyan tarixiy va madaniy sharoitlarda shakllanishi inobatga olindi. Bu yondashuv konseptlarning universalligini emas, balki ularning kontekstga bog'liq o'zgaruvchanligini aniqlashga imkon berdi.

Strukturaviy-funksional metod asosida, masalan, emotsional holat konsepti shaxs ruhiy tizimida signal beruvchi va moslashuvni ta'minlovchi funktsiya bajarishi aniqlanadi. Stressli vaziyatda yuzaga keladigan qo'rquv yoki xavotir emotsiyasi shaxsni ehtiyot choralari ko'rishga undaydi. Fenomenologik yondashuv esa ayni holatda shaxsning bu emotsiyani qanday his qilishi, unga qanday ma'no yuklashi va o'zini qanday baholashini tahlil qilish imkonini beradi. Shu tariqa bitta ruhiy hodisa ikki xil metod orqali chuqurroq ochib beriladi. Xuddi shuningdek, identiklik konsepti strukturaviy jihatdan shaxsning qadriyatlar, ijtimoiy rollari va o'z-o'zini baholash elementlaridan tashkil topgan tizim sifatida qaraladi. Funksional jihatdan esa u shaxsga hayotiy qarorlar qabul qilishda yo'naltiruvchi mexanizm vazifasini bajaradi. Fenomenologik nuqtai nazardan esa identiklik shaxs tomonidan ichki barqarorlik yoki ichki ziddiyat sifatida boshdan kechiriladi. Masalan, kasbiy faoliyatidan qoniqmayotgan shaxs bu holatni ichki bo'shliq yoki ma'nosizlik hissi sifatida idrok etadi, bu esa identiklik inqirozining subyektiv ifodasidir.

Psixologik travmani tahlil qilishda esa kontekstual metod muhim ahamiyat

kasb etadi. Travmatik tajriba faqat individual hodisa bo'lib qolmay, balki ijtimoiy munosabatlar, tarbiya muhiti va madaniy me'yorlar bilan bog'liq holda shakllanadi. Shu sababli bir xil hodisa turli shaxslar tomonidan turlicha ruhiy oqibatlar bilan boshdan kechiriladi. Bu holat ruhiy jarayonlarning universalligidan ko'ra, ularning shaxsiy va kontekstual xarakterga ega ekanligini ko'rsatadi. Qo'llanilgan strukturaviy-funksional va fenomenologik metodlar inson ruhiyatini tushuntirishda yuzaki tavsifdan voz kechib, chuqur tahlilga o'tish imkonini beradi. Ushbu yondashuvlar ruhiy konseptlarni nafaqat "nima" ekanligini, balki "qanday ishlashi" va "qanday boshdan kechirilishi" nuqtai nazaridan yoritadi. Natijada inson ruhiyati statik belgilar majmui emas, balki ma'noga ega, dinamik va o'zgaruvchan tizim sifatida ilmiy asosda talqin qilinadi. Inson ruhiyatini aks ettiruvchi asosiy psixologik konseptlarning o'zaro bog'liq, dinamik va funksional tizim ekanligini ko'rsatdi. Identiklik, ong va ong osti jarayonlari, emotsional holatlar, motivatsiya hamda psixologik travma shaxs ruhiy faoliyatining alohida-alohida komponentlari emas, balki bir-birini to'ldiruvchi va o'zaro ta'sirda voqelanuvchi mexanizmlar sifatida namoyon bo'ladi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, shaxs xulq-atvori va qaror qabul qilish jarayonlari ko'p hollarda ongli nazoratdan tashqarida shakllanib, ilgari boshdan kechirilgan tajribalar, ichki qadriyatlar va

emotsional izlar bilan belgilanadi. Identiklikning barqarorligi yoki inqirozi shaxsning hayotiy yo'nalishi va psixologik holatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Emotsiyalar esa shaxs va muhit o'rtasidagi moslashuvni ta'minlovchi signal va himoya mexanizmi sifatida faoliyat yuritadi. Motivatsiya inson faoliyatining ichki harakatlantiruvchi kuchi bo'lib, u shaxsiy ma'no va qadriyatlar bilan uyg'unlashgan holatdagina barqaror natija beradi. Psixologik travma esa ruhiy tizimda uzoq muddatli o'zgarishlar keltirib chiqarib, o'z-o'zini baholash va ijtimoiy moslashuv jarayonlarini murakkablashtiradi.

Umuman olganda, inson ruhiyatini konseptual, strukturaviy-funksional va fenomenologik yondashuvlar asosida o'rganish ruhiy jarayonlarni yuzaki tavsiflashdan ko'ra, ularning ichki mexanizmlarini chuqurroq anglash imkonini beradi. Ushbu umumlashtirilgan natijalar psixologiya va gumanitar fanlar doirasida inson ruhiyatini tahlil qilishda integrativ va kontekstga sezgir yondashuvning ilmiy ahamiyatini tasdiqlaydi. Olingan natijalar inson ruhiyatini tushuntirishda konseptual yondashuvning muhimligini tasdiqlaydi. Har bir konsept shaxsning individual tajribasi bilan bir qatorda, ijtimoiy va madaniy omillar ta'sirida shakllanadi. Shu sababli ruhiy jarayonlarni faqat biologik yoki faqat ijtimoiy nuqtai nazardan izohlash yetarli emas. Masalan, identiklik muammosi zamonaviy jamiyatda tez-tez uchrayotgan ruhiy beqarorlik holatlari bilan bog'liq. Ong

osti jarayonlarini inkor etish esa inson xatti-harakatlarining asl sabablarini tushunishni cheklaydi. Emotsional va motivatsion jarayonlar esa ruhiy salomatlikni saqlashda markaziy rol o'ynaydi. Shu nuqtai nazardan, inson ruhiyatini o'rganishda integrativ va tahliliy yondashuv zarur bo'lib, u nazariya va amaliyotni o'zaro bog'lash imkonini beradi.

Xulosa qilib aytganda, inson ruhiyatini aks ettiruvchi konseptlar shaxsning ichki dunyosini anglashda fundamental ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi. Mazkur konseptlar orqali insonning fikrlash jarayonlari, emotsional kechinmalari va xulq-atvor shakllari yuzaki hodisalar sifatida emas, balki muayyan ichki mexanizmlar bilan shartlangan murakkab jarayonlar sifatida talqin etiladi. Inson ruhiyati statik tuzilma emas, balki doimiy o'zgarish va rivojlanish jarayonida bo'lgan dinamik tizim ekanligi ushbu tadqiqot davomida aniqlandi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, ruhiy konseptlarning voqelanishi insonning kundalik hayotida — qaror qabul qilishda, ijtimoiy munosabatlarda, stressli vaziyatlarga munosabat bildirishda hamda o'zini anglash jarayonida tizimli ravishda namoyon bo'ladi. Identiklik, emotsional holat, motivatsiya va ong osti jarayonlari bir-biridan ajralgan holda emas, balki o'zaro ta'sirda shaxs ruhiy muvozanatini ta'minlaydi yoki aksincha, beqarorlikka olib keladi. Ayniqsa, psixologik travmaning uzoq muddatli ta'siri inson

ruhiy tizimining qanchalik sezgir va kontekstga bog‘liq ekanligini ko‘rsatadi.

Ushbu maqola doirasida olib borilgan strukturaviy-funksional, fenomenologik va kontekstual tahlillar inson ruhiyatining murakkab tabiatini yanada chuqurroq ochib berishga xizmat qildi. Natijalar psixologiya va gumanitar fanlar doirasida insonni faqat biologik

yoki ijtimoiy mavjudot sifatida emas, balki ichki ma’nolar, subyektiv tajribalar va qadriyatlar tizimi orqali shakllanuvchi yaxlit shaxs sifatida o‘rganish zarurligini asoslaydi. Shu jihatdan, tadqiqot natijalari nafaqat nazariy, balki ta’lim, psixologik maslahat va ijtimoiy-amaliy faoliyat uchun ham muhim ilmiy va amaliy ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Саидова Н. (2015). Лингвокогнитивные аспекты семантики эмоциональных концептов в узбекском языке. Тошкент: Фан. (sahifa 45-52)
2. Ҳайдаров У. (2018). Инсон руҳиятини ифодаловчи лексиканинг семантик хусусиятлари. Тошкент: Фан ва технология. (sahifa 78-85)
3. Karimova S. (2020). Cognitive Analysis of Emotional Vocabulary in Uzbek. Tashkent: Science Press. (p. 112-118)
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori (2022). Milliy tillarning rivoji va ularning jamiyatdagi o‘rni to‘g‘risida. O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami. (sahifa 9-15)
5. Latifov R. (2023). Discursive Features of Psychological Terminology in the Uzbek Language. Samarkand: University Press. (p. 33-40)
6. Norman D. (2024). The Psychology of Language and Thought. Oxford University Press. (p. 87-94)
7. Wierzbicka A. (2025). Linguistic Approaches to Emotion and Cognition. Cambridge University Press. (p. 55-62)
8. Xotamovna, M. F. (2024). MADANIY MARKERLANGAN LINGVOMADANIYATSHUNOSLIK LEKSIKASI VA ULARNING TARJIMA TRANSFORMATSIYASI MASALALARI. FORMATION OF PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY AS INTERDISCIPLINARY SCIENCES, 3(30), 496-499.
9. MURATKHODJAEVA, F. (2025). INSON RUHIYATINI IFODALOVCHI MELIORATIV EMOTSIYALARNING SEMANTIKA KO‘LAMI. «ACTA NUUZ», 1(1.2. 1), 280-281.
10. Xotamovna, M. F. (2025). LISONIY SHAXS TUSHUNCHASI VA UNING PSIXOLOGIK TUZILISHI. ZAMONAVIY TA’LIM TIZIMINI RIVOJLANTIRISH VA UNGA QARATILGAN KREATIV G‘OYALAR, TAKLIFLAR VA YECHIMLAR, 7(75), 15-17.

11. Xotamovna, M. F. (2024). THE TRANSFORMATION OF PHILOSOPHICAL CONCEPTS ON CONSCIOUSNESS IN THE CONTEXT OF LINGUISTICS. ZAMONAVIY TA'LIM TIZIMINI RIVOJLANTIRISH VA UNGA QARATILGAN KREATIV G'OYALAR, TAKLIFLAR VA YECHIMLAR, 7(74), 263-265.
12. Xotamovna, M. F. (2025). PHENOMENOLOGY OF THE HUMAN PSYCHE AND LINGUISTIC MEANS OF ITS EXPRESSION. AMERICAN JOURNAL OF EDUCATION AND LEARNING, 3(5), 214-220.
13. Xotamovna, M. F. (2025). INSON RUHIYATI FENOMENOLOGIYASI VA UNI IFODA ETISHNING LISONIY VOSITALARI. IMRAS, 8(5), 4-9.